

Сердюк І. Точність вказання віку в документах метричного обліку населення Київської єпархії XVIII століття / Ігор Сердюк // Держава і церква в новітній історії України / Збірник статей за матеріалами IV Всеукраїнської наукової конференції «Держава і церква в новітній історії України» (21-22 листопада 2012 року). – Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка. 2013. – С. 289–293.

В статті досліджується проблема верифікації джерел при вивченні історико-демографічних характеристик населення ранньомодерної України. Висувається припущення, що низька точність метричного обліку ускладнює тлумачення обчислених демографічних коефіцієнтів та вимагає ретельного добору джерел для демографічних студій.

Ключові слова: вік, Гетьманщина, метричний облік, округлення.

Історико-демографічні студії передбачають ґрунтовну роботу з документацією обліку населення певної території у визначений час. Основними параметрами, якими оперують в таких дослідженнях є вік та стать, від яких відштовхуються в обчисленнях різних коефіцієнтів та їхніх інтерпретаціях. Зрозуміло, що вказівка статі особи є доволі певною та однозначною та легко звіряється, наприклад, з ім'ям, а от з вказанням віку ситуація інакша (особливо це стосується середньовічної та ранньомодерної доби). Мабуть, всі історики, котрі працюють, скажімо, з метричними книгами Гетьманщини, зауважили велику кількість осіб вік котрих закінчується на «0» чи «5». Серед померлих людей дорослого віку такі «ювіляри» складають абсолютну більшість, що зумовлено специфікою ставлення до віку у ранньомодерну добу, коли людина його часто не знала й округлювала, а також навіяний так званою усною лічбою десятками [6].

Це притаманно не тільки Гетьманщині. Точність відомостей демографічних матеріалів другої половини XVIII століття на прикладі деканальних реєстрів добре проілюстрував Арнольд Перковський. Від

Ходорківського деканату Київської архидієцезії за підписом декана в 1782 р. була подана така інформація: *«Матвій ... каже, що пам'ятає пана Александра Єльця і який помер в 1665 р., а Матвію було на той час, як він визнає, літ десять, таким чином з підрахунку впливає, що Матвій Лещенко живе літ 126»* (підкреслення моє – І.С.). Як наслідок усних опитувань в деканальних реєстрах дослідник зустрів осіб віком 130 і, навіть, 150 років [5, с. 107-108].

Про те, що подібні помилки були поширеним явищем у церковній документації й церковне керівництво намагалося з ними боротися, свідчать митрополити розпорядження того часу. Зокрема, митрополит Арсеній (Могилянський) своїм розпорядженням від 27 лютого 1759 року зобов'язував священників звіряти вік парафіян з попередніми записами. Він також розпорядився щорічно прибавляти у записах по одному року, а не писати вік зі слів парафіян. Утім, проведені Віталієм Дмитренком дослідження, дали йому підстави твердити, що даний указ не посприяв кардинальному поліпшенню точності фіксації віку осіб у сповідних розписах [4, арк. 100].

Останні, вважаються точнішими за метричні книги в плані вказівок віку, однак теж були далекими від ідеалу, навіть тоді, коли фіксували родину священника, котрий вів записи і мав знати вік своїх рідних. Так, згідно зі сповідним розписом села Бубни Пирятинської протопопії за 1765 рік члени сім'ї священника Максима Григор'єва мали такий вік: Максим Григор'єв – 52 роки, його дружина, Євдокія Пилипівна – 44 роки. Діти: Григорій – 4 роки та Дарина – 14 років. Сповідний же розпис за 1767 рік подає такі покажчики: Священик Максим Григор'єв – 54 роки, Євдокія Пилипівна – 44 роки, Григорій – 5 років, Дарина – 15 років. Отож, з віком самого панотця усе виявилось гаразд. Проте його дружина, чомусь, зовсім не постарішала. Його ж діти стали старшими не на два роки, як того вимагали елементарні математичні підрахунки, а лише на рік [4, арк. 100].

Потрібно зауважити, що «ювіляри» були частими фігурантами не лише облікових, але й актових джерел. Цікаво поглянути як визначався вік свідків розмежування ґрунтів в Сорокошичах Остерської сотні Київського полку на початку XVIII ст. Всі вісім свідків його округлили: «...*летъ соби пяддесят сказуючий Мазим Омеляненко с Петром же Риборенком и Веремием Дягиленкомъ, по сорок летъ на свете маючими...Костюк, Мацюкувъ зят, летъ семьдесят маючий, Иванъ Коношенко, мужъ в шестдесят летъ...Мусий Осипенко, сорокошицкый, летъ пяддесят маючий...Дорошко Охванченко семьдесят летъ маючий...*». Показово, що головним свідком був «*первейший сведитель столетній мужъ Сила Лобас*», дід якого «*на свете живъ полтораста летъ*», а потім «*въ панцинщину умер, а отецъ в Чудновщину умеръ...*» [2, с. 182-187].

Мусимо визнати, що й відсутність округлення віку ще не означає, що він вказаний точно, у цьому контексті показовими є свідчення молодого полтавського злодія Микити Тютюнника зафіксовані на допиті в 1756 р.: «*От роду жъ ему летъ сколки не знаетъ, а примеромъ будетъ з двадцять четири*» [3, с. 357].

Спостереження над подібними ситуаціями змусили дослідників до спроб вироблення інструментарію верифікації облікових джерел. На сьогодні найбільш усталеним та загальноприйнятим є так званий індекс Уіпла (Whipple index). Він слугує для визначення ступеню точності джерела в залежності від поширеності в ньому ювілярів, та визначається за спеціальною формулою:

$$I = \frac{\sum_{62}^{23} Pa, \text{ що закінчується на } 0 \text{ і } 5}{\frac{1}{5} \times \sum_{62}^{23} Pa} \times 100$$

де: I – індекс Уіпла, Pa – кількість населення [8, р. 205].

Спробуємо скористатися цим індексом для перевірки точності метричного обліку населення Гетьманщини на основі зведених метричних відомостей церков Київської єпархії 1778 р. Справа на 58-ми аркушах являє собою зведені відомості про шлюби, народження та смерті в подані

окремими протопопіями. В кінці є узагальнюючі таблиці, у тому числі й з інформацією скільки людей якого віку чоловічої статі померло в за рік в єпархії, всього ж таких значиться 15040 осіб [7, арк. 57].

Застосувавши формулу до зведеної таблиці метричних відомостей церков Київської єпархії 1778 р. ми отримуємо значення індексу 243. За усталеною шкалою індекс вищий за 175 означає дуже погану якість облікових джерел та відхилення від точних даних понад 75 % (див. табл.1).

Відтак, можемо констатувати низьку точність узагальнених метрик єпархії, однак, перед тим, як «ляяти» джерело звернемось до порівнянь з іншими документами цього ж періоду. На жаль, поле для порівнянь доволі вузьке, оскільки нам вдалося знайти тільки одне дослідження, де б визначався індекс Уіпла для облікової документації Гетьманщини – статтю Юрія Волошина про демографічні параметри населення полкової Полтави. За підрахунками дослідника, таке класичне джерело цивільного (фіскального) обліку, як Генеральний опис Полтави 1766 року має індекс Уіпла на рівні 360 [1, с. 7].

Таблиця 1.

Стандарт ООН для вимірювання індексу Уіпла.

<i>Індекс Уіпла</i>	<i>Якість даних</i>	<i>Відхилення від ідеалу</i>
<105	дуже точні	<5%
105–110	відносно точні	5–9,99%
110–125	добрі	10–24,99%
125–175	погані	25–74,99%
<175	дуже погані	≥75%

Отже точність метрик, хоч і низька, але є вищою за «піднесений на щит» істориками-демографами опис, причому його «полтавський» варіант, котрий на фоні опису всіх десяти полків можна вважати взірцевим. Істотно вищою точністю відзначилися сповідні розписи, індекс Уіпла для котрих у

трьох різних полтавських парафіях становив 170, 141 і 107. Як бачимо (*див. табл.1*), останній індекс говорить, що сповідний розпис парафії полтавської церкви воскресіння Христового вдався отцю Матвію Колосовському як відносно точний [1, с. 8].

Оскільки документація окремих парафій одного міста має різну точність, то можемо припустити, що різною точністю характеризується й метричний облік в окремих протопопіях Київської єпархії. Тому за наведеною вище формулою обчислимо індекс Уїпла для кожної протопопії окремо, а дані занесемо в таблицю (*див. табл. 2*).

Ще раз нагадаю, що загальний індекс Уїпла для метрик Київської єпархії дорівнював 243, що свідчить про дуже погану якість даних. Відтак, не є несподіванкою, що більшість, а саме 16 з 20, протопопій подали відомості дуже поганої якості, ще 2 протопопії – Києвопечерська та Зіньківська з індексами 170,7 та 162 вийшли на рівень просто «поганих», зрештою, відомості Трипільської протопопії можна вважати добрими, і тільки Козелецька подала дуже точну інформацію, про що говорить індекс 94,2.

Таблиця 2

Якість метричних відомостей окремих парафій Київської єпархії та розмір дитячої смертності станом на 1778 р.

Протопопія	Індекс Уїпла	Якість даних	Рівень дитячої смертності (% від усіх померлих)		К-сть померлих на 100 охрещених
			1 рік	1-4 роки	
Козелецька	94,2	дуже точні	23	41,1	65,9
Трипільська	125	добрі	40,9	67,5	63,9
Зіньківська	162	погані	29,7	50	64,7
Києвопечерська	170,7	погані	21,1	40,2	72,3
Гадяцька	192,4	дуже погані	22,1	42,7	68,9
Києвоподільська	206,4	дуже погані	37,2	51,9	72,4
Ічанська	208,3	дуже погані	23	45,9	78,9
Лубенська	239,1	дуже погані	23,2	41,9	66,3
Прилуцька	243,8	дуже погані	29,5	50	73,4

Роменська	245,9	дуже погані	23,3	45,9	74,9
Верхньокиївська	250	дуже погані	39,6	49,7	57,3
Борзенська	268,5	дуже погані	18,9	40,2	76,8
Ніжинська	272,9	дуже погані	29,9	46	66,8
Глухівська	275,8	дуже погані	17,7	44,6	100,5
Лохвицька	278,2	дуже погані	25,3	47,4	73
Пирятинська	302,7	дуже погані	25,8	45,5	72,1
Конотопська	330	дуже погані	21,4	42,6	79,3
Воронізька	334,5	дуже погані	27,7	51,8	84,7
Івангородська	334,9	дуже погані	22,4	46	76,1
Кролевецька	364,1	дуже погані	24,7	49,5	84,9

У названих чотирьох протопопіях важко знайти щось спільне (тим більше історику-демографу, а не знавцю історії Церкви в ранньомодерну добу). В територіальному сенсі три протопопії розміщувалися навколо Києва і займали:

Козелецька протопопія – Козелецьку, Бобровицьку, Остерську, Носівську сотні Київського полку;

Трипільська протопопія – Київську сотню Київського полку (на правому березі Дніпра);

Києво-Печерська протопопія – Печерськ, а також Київську, Остерську, Гоголівську, Бориспільську сотню Київського полку, Воронківську сотню Переяславського полку.

Можливо, в цьому сенсі, якусь роль відіграла близькість до центру єпархії, хоча четверта з «найкращих» – Зінківська протопопія – знаходилася чи не найдалше від Києва – на південному сході Київської митрополії. З іншого боку, три найбільш віддалені протопопії Північного Сходу митрополії відносяться до «неблагополучних».

Ще раз зауважимо, що важко виокремити причини різної якості метричного обліку в окремих протопопіях. Щоб бодай висувати якісь припущення, необхідно бути добрим знавцем історії Київської єпархії. Отож

історико-демографу залишається тільки сумлінно ставитися до верифікації даних облікових джерел та намагатися обрати з поміж їхнього масиву більш точні відомості, у тому числі й скориставшись індексом Уіпла, як опосередкованим показником такої точності.

Література

1. Волошин Ю. Статеві-вікова та шлюбна структура населення міста Полтави в другій половині XVIII століття / Юрій Волошин // Історична пам'ять. – 2011. – №1. – С. 5–24.
2. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. – К., 1993. – 420 с.
3. Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України). – К., 1976. – 462 с.
4. Дмитренко В. Матеріали церковного обліку населення Київської та Переяславсько-Бориспільської єпархій як джерело з соціальної історії Гетьманщини XVIII століття: дис.... канд. іст. наук: 07.00.06 / Віталій Дмитренко. – Полтава, 2011. – 268 арк.
5. Перковський А. Довголітні люди на Правобережній Україні в XVIII ст. / Арнольд Перковський // Український історичний журнал. – 1966. – №2. – С. 107–108.
6. Сердюк І. Особливості відображення вікових категорій населення Лівобережної України в Румянцевському описі Малоросії / Ігор Сердюк // Вісник Черкаського університету. Сер. „Історичні науки”. – Черкаси: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2008. – Вип. 133–134. – С. 55–62.
7. Центральний державний історичний архів України у місті Київ. – Ф.127. – Оп.1014. – Спр.65. – 58 арк.
8. Shryock H. S. Methods and Materials of Demography / Henry S. Shryock, Jacob S. Siegel. – New York: Academic Press, 1976. – 324 p.